

Avrupa İslam Üniversitesi
İSLAM ARAŞTIRMALARI
Journal of Islamic Research
البحوث الإسلامية
Yıl 3 Sayı 1 Mayıs 2010

Yeni Bir Tefsir Metodolojisi: Muhakemat Örneği

Niyazi BEKİ

Yrd. Doç Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi E. Öğretim Üyesi

Summary

In this article, the special emphasis is on a new methodology of exegesis of the Qur'an Which emerged as parallel to the new developments in the islamic world.

This new methodology of exegesis is called the Muhakemat which is the work of one of the first intellectual known as Bediuzzaman Said Nursi who in the face of dizzying technology of west without sacrificing islamic identity in search of a solution for -desperate left- the Islamic world. in short, the anatomy of his work which is called muhakemat composed of three parts have been included. In this study, Hakikat unsuru (Reality elemensts) which especially consists of 12 introductions and includes information related to the formality of exegesis with its detail level has been constituted our real subject.

However, when we need, we are also benefited from Belagat Unsuru (Elements of rhetoric) which composed of 12 subjects and Akide Unsuru (Elements of Belief) that consists of 24 different units.

In addition, in this work, It is pointed to the weaknesses of the classical commentaries (exegesis) and given the place to understanding of exegesis pointed to information age and consideration of century by Bediuzaman. Comparison has been made between this new and classical method of commentaries and these issues have been supported with some examples.

Keywords:

Quran, commentary methodology, exegesis procedure, Qur'anic approaches to our centuries, Nazm-i maani, Contemporary contemplation, Muhakemat, Bediuzzaman Said Nursi.

Giriş

Tanzimat'tan beri İslam âleminde değişik sahalarda ortaya çıkan yenilik hareketleri, tefsir sahasında da kendini göstermiştir. Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi ilim ve fikir adamları, Avrupa'da başlayan “*Aydınlanma*”ya paralel olarak, İslam'ı asrın idrakine sunacak yeni bir anlayışın öncülüğünü üstlendiler. İslamî Literatürü yeniden yorumlamak suretiyle, İslam âleminin sosyal, siyasal ve ekonomik hayat standartlarını yükseltmeye çalıştılar. Bu olumlu çalışmaların yanında, yenilik hareketlerinin etkisiyle, bazı İslamî hükümlerin, özellikle bazı ayetlerin tamamen pozitif fen bilimlerinin etkisinde kalarak yorumlandığı görüldü. Oysa müspet bilim sahasında, değişmezliği kesinleşen ilmî prensipler yanında, her zaman değişebilen ilmî verilerin varlığı da söz konusuydu.

İslâmî kimliğinden taviz vermeden, Batı'nın baş döndürücü teknolojisi karşısında çaresiz kalan İslam âlemi için bir çare arayan ilk entelektüellerden biri de Bediüzzaman Said Nursî'dir. Nursî, Batı kaynaklı müspet ilmin verilerinden yararlanmakla beraber, onu mutlak bir otorite olarak görmeyen, diğer bir ifadeyle Kur'anî yorumları pozitif ilimlerin hakimiyetine teslim etmeyen bir anlayışa sahiptir. “Onların sarsılmaz zannettikleri ilmî prensiplerini altüst ettim.” demesi, onun bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Onun bu konuda yazdığı Muhakemat adlı eserini tanımak, modern çağın Müslüman entelektüellerin tarihini, içinde buldukları koşulları, yorumlarındaki düşünce sistematüğünü, öne çıkan fikirlerinin arka planını öğrenmeye yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Muhakemat'ın, özellikle ilk bölümünün “*Hakikat Unsuru*”nda kendini gösteren bir tefsir metodolojisi olarak tanıtılmasıdır.

Muhakemat'ın Anatomisi:

Muhakemat adlı eser, üç makaleden ibarettir.

Birincisi : 12 mukaddimeden ibaret olan ve -bu çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden- tefsir usulü ile ilgili bilgiler ihtiva eden “Hakikat Unsuru”.

İkincisi : 12 meseleden ibaret olan “Belagat Unsuru”.

Üçüncüsü: 24 değişik üniteden oluşan “Akide Unsuru”.¹

Eserin Ana Gayesi

Kur'an hakikatlerini sağlam mantık ölçüleriyle değerlendirmeyi amaçlayan Bediüzzaman Said Nursî, Muhakematta, *tefritçi ön yargı fanatizmi ile ifratçı İsrailiyyat despotizminden uzak*, orta yol denen “sırat-ı müstakim”i göstermeyi hedeflemiştir. Eserine “Muhakemat” adını vermekle bu aklî ve dengeli yola işaret etmiştir. Esere “Saykalu'l-İslam” ismini vermesi de, *Kur'an'a ve temel prensiplerini Kur'an'dan alan İslam dinine ifrat veya tefrit ile yakla-*

şanların bu yanlışlarını düzelterek ve Kur'an'ın gerçekte toz kondurulamaz olan hakikatlerini apaçık göstererek manevî cila vuracağına işaret içindir. Nursî, bu konuda özetle şöyle der: Bu kitapla yapmak istediğim hizmet şudur: Bir yandan ehl-i tefrit olan din düşmanlarının ortaya attıkları şüphelerin çürüklüğünü ortaya koymak, diğer taraftan ehl-i ifrat olan ve sadık-i ahmak unvanına layık bir kısım zahirperestlerin tahayyül ettikleri şeylerin asılsızlığını gözler önüne sermek suretiyle İslam'ın asıl malı olan sırat-ı müstakimi (dosdoğru yolu) insanlığa takdim etmek, bu yolda samimi olarak çalışan ve ilmî araştırma yapan Müslüman ilim adamlarına yardımcı olmaktır. Eserin başka bir yerinde konu ile ilgili olarak şöyle der: Küçüklüğümden beri takip ettiğim mesleğin temel esası, ifrat ve tefrit ile İslâm'ın hakikatlerine sürülen lekeleri temizlemek ve o elmas hakikatlere cila vurmaktır.²

Said Nursî, bu eserini, özellikle birinci makaleyi asrın idrakine hitap eden, değişik ilim dallarında uzman olan bir ilmî heyet tarafından yazılmasını tasarladığı tefsir için bir metodoloji olarak hazırlamıştır. Ona göre, “Her zamanın bir hükmü var. Zaman dahi bir müfessirdir.”³ Zamanın gösterdiği yeni durum ve yeni şartlar “bir keşşaftır”. Yani; her asırda ortaya çıkan yeni şartlar, yepyeni keşiflere gebe olmakta ve zaman dahi bu yeni keşifler vasıtasıyla, özellikle kevnî ayetlerin tefsiri için yeni yorumlara zemin hazırladığından dolayı Zemahşeri'nin meşhur “Keşşaf” adlı tefsiri gibi bir tefsir olma hüviyetindedir.

Tefsir Problemleri ve Çözüm Önerileri

Nursî'nin tefsir metodu, klasik tefsirlerde olduğu gibi Kur'an ve sahih sünneti esas kabul eden, ancak İsrâiliyyat ve Yunan felsefesinin kaynaklık ettiği ve epistemolojik yoğunluğu düşük olan bilgi referansları yerine, modern fen bilimleri ile akl-ı selimi esas alan bir dirayet metodudur. Nursî'nin ilk tefsir çalışması sayılan İşârâtü'l-i'câz adlı tefsir ile Risâle-i Nur külliyyatında yer alan 25. Söz'de klasik tefsirlerin bütün müspet unsurlarına yer verildiği gibi, yerine göre modern fen bilimleri de referans olarak kullanılmıştır.⁴ Bununla beraber, Nursî, -yukarıda zikredildiği üzere- Muhakemat'ta tasarladığı çağdaş bir tefsirin metodunu ortaya koymak için, bir yandan geleneksel tefsir yaklaşımlarının zaaflarına dikkat çekmiş, diğer yandan yeni bir tefsir yaklaşımında olması gereken unsurların tespitine çalışmıştır. Biz de bu konuyu iki ana başlıkta incelemeyi uygun gördük: “Geleneksel tefsir yaklaşımlarındaki zaafılar” ve “Kur'an'ı anlamada çağdaş bir yaklaşım”. Şunu belirtelim ki, bu son yaklaşım doğrultusunda, Üstad'ın tasarladığı gibi bir tefsir çalışması gün ışığına çıkamamıştır. Ancak Nursî'nin İşârâtü'l-i'câz'ın başında ifade ettiği gibi, Risâle-Nur o mutasavver tefsirin yazılmasına öncülük edebilir ve ona bir me'haz olabilir. O şöyle der: “Eğer Birinci Harb-i Umumî gibi maniler olmasaydı, tefsirin şu birinci cildi, i'caz vücuhundan olan i'caz-ı nazmîyi beyan ettiği gibi, diğer cüzler ve mektuplar da müteferrik hakaik-i tefsiriyeyi içine alsaydı, Kur'an-ı Mu'cizü'l-Beyan'a güzel bir tefsir-i câmi' olurdu.

Belki inşallah, şu cüz-i tefsir ve altmış altı adet, belki yüz otuz adet “Sözler” ve “Mektubat” Risaleleriyle beraber me’haz olursa, ileride bahtiyar bir heyet öyle bir tefsir-i Kur’an’ı yazsın, inşallah.”⁵

Nursî’nin çocukluğundan beri göze çarpan en bariz bir özelliği olan geniş düşünme kapasitesi ‘Muhakemat’ta da kendini göstermiştir. Bu eser, bir tefsir usûlü olmasına rağmen, yalnız Müslümanları değil, gayri müslimleri de muhatap kabul etmiştir. Bu eserde yalnız orta yolda istikametle yürüyen ‘Ehl-i i’tidal’e değil, ahmak dost olan ehl-i ifrat ve akıllı düşman olan ehl-i tefrite de hitap edilmiştir. Yine bu eserde, geleneksel tefsir usûllerinde kullanılan spesifik ilmî terimler yerine, konu bölümlerinde ‘Hakikat’, ‘Belagât’ ve ‘Akîde’ gibi genel kapsamlı başlıkların kullanılması tercih edilmiştir. Tefsir usulünde işlenen konular ‘Kur’an ilimleri’ ile doğrudan ilgili olmasına rağmen, Nursî, bu çalışmasında ‘Kur’an’ lafzı yanında, İslam dininin tarihî kültür mirasını ifade etmede daha kapsamlı bir tabir olan ‘İslam’ kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Nursî’nin bundan maksadı yalnız dar çerçevede spesifik anlamda bir tefsir usûlünü yazmak değil, Kur’an kaynaklı birer ilim dalı olarak ortaya çıkan Kelâm, Fıkıh ve benzeri İslamî disiplinleri de kapsayacak bir alanı yorumlamaktır. Tabiri caiz ise, Nursî, bu bakış açısıyla bir nevi ‘Hermenotik’ bir yaklaşımı yansıtmıştır. Muhakemat’ın bir isminin ‘Saykalü’t-tefsir’ değil de ‘Saykalü’l-İslam’ olması, onun bu geniş bakışını yansıtan bir unvan olarak değerlendirilmelidir.

I. Geleneksel Tefsir Yaklaşımındaki Zaaflar

Nursî, “Muhakemat = Aklî muhakemeler” adlı çalışmasıyla, asırlardan beri süre gelen ve Kur’an’ın hakikatlerine gölge düşüren unsurları ihtiva eden geleneksel yaklaşımları aklî süzgeçten geçirmek suretiyle onları bir arındırma ameliyesine tâbi tutmak istemiştir. O bu yaklaşımların “mâzî” olarak ifade ettiği hicrî beşinci asırdan on ikinci asra kadar geçen bir dönemi kapsadığını söylemektedir.⁶ Kendisinin yer aldığı on üçüncü asırdan itibaren devam eden zaman sürecine de “müstakbel” adını vermektedir. Nursî’nin tefsir gibi Kur’an’ı ilgilendiren bir konuda bile gayri müslimleri göz önünde bulundurmuş olması ve onlar için de hicrî “onuncu asırdan evvel olan ilk ve orta çağlarda” yaşayanları “ebnây-ı mâzî” olarak ifade etmesi ilginçtir.⁷ Nursî, gerek “Ebna-yı mâzî=geçmiş zamanın çocukları=geçmiş nesiller” tabiri olsun, gerek “Ebna-yı müstakbel= gelecek zamanın çocukları=gelecek nesiller” tabiri olsun, bu tabirleri, din farkı gözetmeksizin bütün insanlar için kullanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Batılıların Rönesans ve aydınlanma çağı dediği ve gayrimüslim Batı dünyası için ilim ve tefekkürde meydana gelen yeniden doğuş ve aydınlanma çağı olan, müspet fenlerin/ pozitif bilimlerin ortaya çıktığı 16-18. asırlar, Müslümanlar için, yaklaşık üç asır sonra ancak söz konusu olmuştur.

Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve Muhammed İkbâl örneklerinde olduğu gibi Bediüzzaman Said Nursi’de de, müspet ilimlerin ortaya koyduğu yeni medeniyetin ve yeni tefekkür sisteminin derin etkilerini görmek mümkündür. Üzerinde çalıştığımız eserini “Mariz bir asrın, hasta bir unsurun, alil bir uzvun reçetesi” olarak takdim etmesi de bu etkilerin izlerini yansıtmaktadır. Modern ilmî çalışmalara ve Müspet fen ilimlerine övgüler yağdırırken kullandığı üslup da çok mânidârdır: “Aferin maârifin himmet-i feyyazanesine ve fununun himmet-i merdanesine ki; meyl-i taharri-i hakikat ve muhabbet-i insaniyet ve meyl-i insaf olan hakaiki techiz ederek o manilere gönderip zir-u zeber etmiş ve ediyor.”⁸

Ancak bu ünlü tarihî şahsiyetlerden hiçbirisi, Nursi kadar çevresini etkilememiş ve onun kadar düşüncelerini uygulamaya koyup etkin bir çizgiyi sürdürememiştir.⁹ Muhakemat, bu uygulamaya ışık tutan eserlerin başında gelmektedir.

Aslında geçmiş ve gelecek ayırımını somut bir zaman kavramında düşünmek yanlışır. Çünkü geçmişte gelecek zaman neslinin belirgin özelliğini taşıyan insanlar olduğu gibi, aksi de doğrudur. Nursi’nin de bu gerçeği göz önünde bulundurduğunu gösteren ifadeleri söz konusudur. “Şu zamanda yaşayan bazı insanlar her ne kadar, sûreten on üçüncü asrın evlâdıdır, fakat fikir ve terakki cihetiyle orta çağların yadigârıdır. Güya bu muasırlarımız üçüncü asrın nihayetinden on üçüncü asra kadar geçmiş olan asırların fihristesi veyahut enmuzeci veyahut melez bir kavimdir. Öyle ki bu zamanın çok bedihiyatı (çok açık gerçekleri) onlarca mev’hûmât (vehim/hayal) sayılır.”¹⁰ Ancak Nursi, eninde sonunda hak ve hakikatin güneş gibi ortaya çıkacağına inandığı için bu zemini şimdiden hazırlamayı bir görev bilmektedir. O bu konuda şöyle der: “Beni geçmiş asırların efkârına karşı mübarezeyle, heyecan ve şecaate getiren ve yüzer seneden beri sevkü’l-ceş ile kuvvet bulan hayâlât ve evhamın müdafaasına beni gayrete getiren itikadım ve yakînîmdir ki: Hak neşv-ü nema bulacaktır. Hem de itikadımdır ki: İstikbalde hüküm sürecek ve her kıtasında hâkim-i mutlak olacak yalnız hakikat-ı İslamiyettir.”¹¹

Bediüzzaman Said Nursi, bu kanaatini tarihsel bir perspektif içerisinde ele aldığı sosyolojik tahlillerle desteklemektedir. Ona göre, kaynağını Kur’an’dan alan İslamiyetin ortaya koyduğu hakikatlerin daha önceki asırlarda tam olarak anlaşılmasına engel olan sekiz mâni vardı: Bunların dördü gayri müslim kesimde yer almaktaydı. Bunlar: Körü körüne taklitçilik, cehalet, -ön yargıyı doğuran- taassup ve Hıristiyan din adamlarının riyaseti. İslâmî kesimde ise şu üç unsur göze çarpmaktadır: Çeşit çeşit istibdat, ahlâksızlık ve -şaşkınlık ve tembelliği doğuran- ümitsizlik. Sekizinci ve en birinci mâni ise her iki kesimin bazı çevrelerinde bir ortak payda olarak yer alan din-İlim çatışması vehmidir. Nursi’ye göre, İslam güneşinin batmaya yüz tutmasına sebep olan bu sekiz mâni bu zamanda ortaya çıkan üç hakikat

karşısında yenilmeye mahkumdur. Bu hakikatler: bilimsel eğitim ve öğretim ile fen bilimlerinin gayretleri sayesinde ortaya çıkan ‘hakikati öğrenme aşkı’, bütün insanlığı kuşatan ‘sevgi potansiyeli’, vicdan ve irfana özgürlük bahşeden ‘insaf (objektiflik) ölçüsü’.¹²

Bilindiği üzere, Kur’an’ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan en önemli yaklaşımlardan biri objektif bakış açısıdır. Nursi, İslam dini ile fen bilimleri arasında çatışmanın varlığını tevehhüm eden yaklaşımları, mantık süzgecinden geçirilmemiş görüşler olarak değerlendirmiş, ‘ahmak dost’ dediği ehl-i ifratı sübjektiflikle yargılamış ve ‘din düşmanı’ diye takdim ettiği ehl-i tefriti de ön yargılı olmakla suçlamıştır. Kur’an’ın hakikatleri ile fen ilimlerinin ortaya koyduğu doğru keşifler arasında çatışmanın olamayacağını belirten Nursi şu görüşlere yer vermiştir: İslamiyet fenlerin efendisi ve mürşidi, hakiki ilimlerin reis ve pederidir. Köle efendisine, hizmetkâr reisine ve çocuk babasına nasıl düşman ve muarız olabilir ki?¹³

Geleneksel tefsir yaklaşımlarındaki zaafılardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Yanlış Referans Kullanmak

a) İsrailiyat

Nursi’ye göre, İsrailiyat’a kapı açan, Vehb ve Kâb al-Ahbâr gibi Ehl-i Kitap’tan Müslüman olanlardır. Onların bir kısım yanlış olan daha önceki mâlumatları İslam’ın temel esasları ile ilgili değil, diye tenkide gerek görülmedi. Ancak daha sonra bir kısım bilgisiz kimseler başka bir kaynak bulamadıkları için, onları kabul edip, ayetleri ona göre tefsir etmeye başladılar. Hâlbuki, Kur’an’ın manası – şurada, burada değil- kendi sedeflerinde aranmalıdır.¹⁴ Çünkü ‘Kur’an’ı tefsir edecek yine Kur’an ve sahih hadistir. Yoksa hükümleri mensuh, kıssaları bile muharref bir kaynaktan gelen İsrailiyat değildir.¹⁵ Nursi’ye göre, İsrailiyatla ilgili bilgiler faraza doğru bile olsalar, yalnız ayetlerin bir ‘mâsadak’ı olarak kullanılmalıydı.¹⁶

b) Yunan Felsefesi

Ehl-i zâhirin zihinlerini teşviş eden, Yunan felsefesidir. İslam âlimleri Kur’an’ın tefsirine özel bir önem atfetmeye başlayınca, bir kısım zâhirperestler, Kur’an’ın nakliyatını bazı İsrailiyat’a tatbik ettikleri gibi, bir kısım akliyatını da Yunan felsefesi ile uzlaştırmaya yeltendiler.¹⁷ Nursi, konu ile ilgili olarak verdiği bir örneğe şöyle dikkat çekmektedir: Bir kısım İslam kaynaklarında da yer almış ve kâinattaki temel elementlerin dört olduğu yolundaki bilgilerin asıl kaynağı Yunan felsefesidir. Bu felsefenin yanlışlarını ortaya koyan modern fen bilimleridir. Nursi’nin ifadesiyle “Aferin, hürriyetperver olan hikmet-i cedidenin himmetine ki, o müstebit hikmet-i Yunaniyyeyi dört duvarıyla zir-u zeber etmiştir.”¹⁸

c) Uzmanlık Alanının Dışındaki Bilgiler

Bir şahıs Tefsir alanında en büyük bir uzman olsa bile, onun kullandığı bilgilerin tümünü tefsir bilim dalı içerisinde mütalaa etmek mümkün değildir. Mesela: Kadı Beyzâvi gibi büyük bir müfessir, coğrafyayı ilgilendiren bir konuda yanlış yapabilir. Bize düşen şu bilimsel kurala riayet etmektir: “Akıl ve nakil teâruz ettikleri vakit, akıl asıl itibar, nakil ise ona göre tevil olunur. Fakat akıl akıl olsa gerektir.”¹⁹ Nursi, bu konuda şu örneği veriyor: “Tefsir-i Beyzâvî’de ‘beyne’s-sadafeyn’ olan ayetinde ‘Ermeniye ve Azerbaycan dağlarının mabeyninde’ olan teviline nazar-ı kat’î ile bakmak en büyük mantıksızlıktır. Zira (bu bilgi) esasen nakildir. Hem de tayini Kur’an’ın medlulü değildir. Tefsirden sayılmaz. Zira o tevil, ayetin bir kaydının başka fenne istinaden bir teşrihidir.”²⁰ “Bir gayri müslim, yalnız camiye girmekle Müslüman olamayacağı gibi, tefsir veya şeriat kitaplarına, Felsefe, Coğrafya veya Tarih gibi bir fennin meselesi girmekle tefsir veya şeriat olamaz.”²¹ Bilakis, Kur’an’ı açıklayan yine Kur’an ile sahih hadislerdir.²²

2. Duygusal Tavırların Yansımaları

Ebna-yı Mâzide hâkim olan duygusallık, tefsir alanında da kendini göstermiş ve Mantık süzgecinin işlevini yerine getirmesine engel teşkil etmiştir. Bu konuyu birkaç madde hâlinde özetlemek mümkündür.

a) Mübalağa Sanatı

Duygusallığın en ünlü ürünlerinden biri mübalağadır. Mübalağa ise ihtilalcidir. Girdiği her yerde karışıklık çıkarır. Bilindiği üzere, insanların seciyelerinde vardır ki, telezzüz ettiği şeyde meylüt-tezayüd (hoşlandığı şeylerin fazlasını arzu etme meyli) ve vafsettiği şeyde meylü’l-mücâzefe (bir şeyi övmeye aşırılığa kaçma meyli) ve hikâye ettiği şeyde meylü’l-mübâlâğa (mübâlâğa ile anlatma/abartma meyli) ile hayâli hakikate karıştırır. Bu duygusal tavır ile iyilik etmek, kötülük etmek demektir. Bir ilacı haddinden fazla kullanmak gibi.²³

Nursi bu konuda ‘yerin yuvarlaklığı’ni bir misal olarak zikreder. Kendisinin söz konusu ettiği bu meseleyi hazmetmeyen bazı kimseler, ‘yerin yuvarlaklığıni, kabul etmenin İslam düşüncesine aykırı olduğunu savunmuşlar.²⁴ Nursi, bu konuyu dile getirirken şu noktaya dikkat çeker: “Bu hâl/durum büyük bir derstir. Beni ikaz etti ki: Cahil dost, düşman kadar zarar verebilir. Şimdiye kadar böyle avamperestâne safsatalarla bizi cahil bıraktılar. Bundan sonra da bizi cahil bırakmakla cehlimizden istifade etmek istiyorlar. Olmaz ve olamaz. Medreseler hayatlanacak, vesselam.”²⁵ Nursi’nin bu ifadesinden, modern fen bilimleri ile dinî ilimlerin birlikte öğretilmesi ön görülen Medresetü’z-Zehrâ projesinin kendisi için neden bu kadar önemli olduğunun ipuçlarını yakalamak mümkündür.

Nursi'nin bu konuda verdiği misallerden biri de Hz. Peygamber (s.a.)'in büyük bir mucizesi olan Ay'ın yarılması olayıdır. Terkip ve terhin konusunda yapılan mübalağa ile hakkın hatırı kırıldığı; ezcümle, gıybeti katle müsavi gösteren, ayakta bevl etmeyi zina ile eşit tutan, bir dirhem tasadduku bir hac kadar sevaplı olduğunu söyleyen bir kısım muhakemesiz, muvazenesiz vaizlerin varlığına dikkat çeken Nursi, konuyu şöyle sürdürmektedir: “Evet muvazenesiz vaizler, çok hakaik-ı neyyire-i diniyenin husufuna sebep olmuşlardır. Mesela: İnşikak-ı Kamer olan mu'cize-ı mütevatire-i bâhireyi, meylü'l-mücaze ile, “arza nüzul ile Peygamberin cebine girip çıkmış” olan ilave, o güneş-misal mucizeyi Süha yıldızı gibi mahfi ve kamer-misal olan burhan-ı nübüvveti münhasif ettiği gibi, münkirlerinin bahanelerine kapıları açtılar.”²⁶ Başka bir yerde şöyle der: “Büyük bir kalabalığın huzurunda sarhoş edici içkilerden bahseden bir din adamı dinin koyduğu hükümlere kanaat etmeyecek öyle şeyler söyledi ki yazmasından haya ettim, hatta yazdıktan sonra tekrar çizdim.” Kızgınlığını iltifat sanatını yaparak gösteren Nursi'nin, söz konusu zata hitap ederken kullandığı üslup dikkat çekicidir: “Ey herif! Bu sözlerinle şeriata adavet ediyorsun. Faraza sadık olsan, sadık-i ahmak olursun. Adüvvü'd-dinden daha muzırsın.”²⁷

b) Hakikat İle Mecazın Birbirine Karıştırılması

‘Kinâye türü yollarla yapılan ifadelerde, birinci derecedeki anlamlara değil, sözün gaye ve maksadını gösteren ikinci derecedeki anlamlara itibar edilir.’²⁸ Nursi bu konuda klasik kitaplarımızda yer alan meşhur iki misal veriyor: ‘Filan adamın kılıcının bendi uzundur.’ veya ‘Filan adamın ramadı (külü) çoktur.’ denilse, onun kılıç ve külü olmasa da bu söz doğrudur. Söz konusu kimse uzun boylu olduktan sonra, kılıcı olmasa da bu söz doğrudur.²⁹ Çünkü bundan maksat adamın kılıcının varlığını tespit etmek değil, kinâye yollu bir ifade ile uzun boylu oluşunu ifade etmektir. Yine ‘Filan adamın ramadı (külü) çoktur.’ örneğinde söz konusu edilen kimse, cömert ve misafirperver olduktan sonra, varsın hiç de külü bol olan bir ocak veya soba kullanmasın; onun hakkında söylenen bu hüküm doğru kabul edilir.

Bu konudaki karışıklığın asıl sebebi cehalettir. Çünkü ‘Mecaz ilmin elinden cehlin eline düşse hakikat telakki edilir.’³⁰ Nursi, kendisine bu kuralı öğretten ve başından geçen bir örnekle konuya ışık tutuyor: Ben çocuk yaşta iken Ay tutuldu. Bunun ne olduğunu anneme sordum. “Yılan Ay’ı yutmuş.” dedi. ‘Neden daha görünüyor?’ dedim. Çünkü -dedi- : ‘Gökteki yılanlar yarı saydamdır.’ İşte bak: Nasıl teşbih hakikat olup gerçek durumun gizlenmesine vesile olmuştur. Astronomide, Ay yörüngesi, burçlar bölgesinde, gösterdiği şeklin iki ucuna baş ve kuyruk adı verilmiş ve teşbih yoluyla da iki kavis görünümündeki bu şekil, yılanın baş ve kuyruğuna benzetilerek adına ‘Tinnin’ (yılan) denmiştir. Bu teşbih halk arasında gerçek bir yılan olarak düşünülmüştür.³¹

Nursi'ye göre, tefsirde ifrat da tefrit de caiz değildir. Bununla beraber, Kur'an'da olmayanı ona mal etmekle yapılan ifrat, onun malı olanı ondan esirgeyen tefritten daha zararlıdır. Çünkü ifrat ilmin, tefrit cehaletin ürünüdür.³² Her şeyi zâhire haml ettire ettire nihayet Zâhiriyyun despotizminin doğmasına neden olan tefritçi zihniyet ne derece zararlı ise, her şeye mecaz nazarıyla baktıra baktıra sapık Bâtınıyyun doktrininin ortaya çıkmasına sebep olan ifratçı zihniyet de onun kadar, hatta ondan daha zararlıdır, şeklinde bir değerlendirmede bulunan Nursi, şu görüşlere yer vermektedir: “Hadd-i vasatı gösterecek, ifrat ve tefriti kıracak yalnız felsefe-i şeriat ile belagât ve mantık ile hikmettir.”³³

Nursi'nin ‘hikmet’ten maksadı, modern fen bilimleri ve modern felsefenin etkisiyle oluşan çağdaş tefekkür sistemidir. O, şöyle der: “‘Hikmet’ derim, çünkü hayr-ı kesirdir. Şerri vardır; fakat cüz’îdir. Ehvenüşşerri ihtiyar etmek elzemdir. Eski hikmetin hurafeleri çoktu, halk kesiminde genel olarak cehalet hâkimdi, insanların zihinleri kabiliyetsiz (tefekkür kapasitesi düşük) olduğundan eski âlimler, bir derece insanları hikmetten uzaklaştırmak istediler. Fakat şimdiki hikmetin hayrı çok, yalanları az, fikirleri hür ve çağımız ise marifet/bilgi çağıdır.”³⁴

Öyle anlaşılıyor ki, Nursi, “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”³⁵ mealindeki ayette söz konusu edilen hikmetin bir masadakını, bugünkü çağdaş hikmet denilen modern fen ve felsefe olarak değerlendirmiştir. Bu husus, onun çağdaş tefsir yaklaşımında müspet ilmin lehine sergilediği tavrın temel dayanağını ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

Nursi'nin konu ile ilgili şu tespitleri de dikkate değer: “Tefsirde yer alan tüm bilgilerin, tefsirden sayılması/tefsir bilim dalına ait olması gerekmez. İlim ilme kuvvet verir, tahakküm etmemek gerekir.”³⁶ Şu bilinmelidir ki, tefsir ilmi ayrı şeydir, o konuda yazılmış eserler ise ayrı şeydir. Gayri müslim bir adam yalnız mescide girmekle Müslüman olamayacağı gibi, fen, felsefe, coğrafya, tarih gibi ilimlerden bir mesele tefsir kitaplarına girmekle “tefsir” olmaz.³⁷ Bununla beraber, günümüzde Kur'an'ı tefsir eden kimsenin değişik ilimlere, özellikle modern fen bilimlerine ait bilgilere sahip olmasının gereğine inanan Nursi, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamanın faturasının ağır olduğunu özetle şöyle ifade etmektedir: “Fen ve sanat bilgisini elde etmek bir farz-ı kifâye olduğu ve bu konuda şeriat-ı fitriyenin de emr-i manevîsi bulunduğu hâlde, bu konuya gereken ihtimamı göstermediğimiz için, şu zamanda cehalet cehenneminde azap çekiyoruz.”³⁸

c) ‘Tenezülât-ı İlâhiye’ Üslûbunun Göz Ardı Edilmesi

Bilindiği üzere, eskiden beri edebiyatçıların kabul ettiği üç çeşit üslûp vardır: Alet ilimlerinde, muamelat ve günlük konuşmalarda kullanılan “üslûb-i mü-

cerrede”, terğip ve terhip konuları gibi, insanları ikna etmeye yönelik hitaplarda kullanılan “üslûb-i müzeyyene” ve özellikle kuvvet ve heybeti ihtiva ettiği için İlâhiyat konularında kullanılması gereken “üslûb-i âlî.”³⁹

Şüphesiz, belagatın zirvesinde olan Kur’an-ı mu’cizü’l-beyân, bir irşat kitabı olarak ilk muhatapları olan Araplar’ın konuşma üslûbuna en uygun olanını, istidlâl metotlarından en doğru, en açık ve en kısa yoldan sonuca ulaştıracağını tercih edecektir. O hâlde, irşat ederken halkın genel hissiyatını rencide etmeyecek, özellikle hakikatin ortaya çıkması için birer delil olarak kullandığı kâinatın nizam ve intizamını onların akıllarını zora sokmayacak, bilakis “eski malumatlarını bir derece okşayacak bir üslûbu tâkip edecektir.”⁴⁰ Kur’an’da müteşabihatın var olmasının, teşbih ve istiare yollu anlatımın yer almasının en önemli sebebi budur.⁴¹ Bu üslubu göz önünde bulundurmeyen bir kısım insanlar ifrat veya tefrite kayarak Kur’an’ın dosdoğru yolundan sapmışlardır.⁴² Nursi’ye göre, “Allah Arş’a istiva etti.”⁴³, “Zülkarneyn, Güneşin battığı yere varınca, onu çamurlu bir çeşmenin içinde battığını gördü.”⁴⁴, “Güneş, kendisi için belirlenen yerde/ kendi yörüngesinde dönmektedir.”⁴⁵ şeklindeki ayetler, bu üslûbun birer yansımasıdır.⁴⁶

d) Asilzâdeliğe Olan Temayül ve Hurafeler

İnsanlar, herhangi bir söze kıymet kazandırmak için onu ünlü bir şahsa isnat etmek isterler. Nursi, bu gerçeği “Hurafelerin giriş kapısı, insanların asilzâdeliğe olan temayülleridir.”⁴⁷ şeklinde formüle etmiştir. Ona göre, Zaloğlu Rüstem ve Nasreddin Hoca misallerinde olduğu gibi, belli alanlarda ün yapmış insanlar, alanlarıyla ilgili olarak kendilerine atfedilen hususların zekâtları olan kırkta birine bile razı olurlar.⁴⁸ İslam kaynaklarında yer alan terğip ve terhip konusunda zayıf hadislerin kullanılması ve bu hadislerin önemli bir kısmının rivayet kaynağı olarak da İbn Abbas gibi ünlü kimselelerin gösterilmesi, bu temayüllerin bir yansımasıdır.⁴⁹ İyi bilinmelidir ki, bir şeyin şeref ve asaleti onun soyu-sopu ile değil, kendisinin şahsiyatıdır. Kaldı ki, “Allah’ın yaptığı ihsandan daha fazla ihsan, ihsan değildir. Aksine, Allah’ın yaptığı ihsana kanaat etmek farzdır.”⁵⁰ Tefsirin en büyük malzemesi olan sahih hadisler bize kâfidir. Mantık süzgecinden geçirilmiş doğru tarihî bilgilere kanaat edeceğiz.⁵¹ Öyle anlaşılıyor ki, gerçeği alt üst ettiği için Nursi’nin “ihtilalci” damgasını vurduğu mübalağa sanatının altında yatan sebep “kraldan daha fazla kralcı olma” hevesidir.

Nursi’nin özet halindeki ifadesiyle: “Her şeyin kıymetine kanaat etmek ve mücâzefe ve tecavüz etmemek, her muhibb-i dine ve âşık-ı hakikate lâzımdır. Zira mücâzefe/haddi aşmak/aşırılık, kudrete iftiradır ve ‘Daire-i imkanda daha ahsen yoktur.’ şeklindeki sözü, İmam Gazzalî’ye dedirten hilkatteki kemal ve hüsne adem-i kanaattir ve bir istihfaftır.”⁵²

Nursiye göre, ifrat ve tefriti doğuran sebeplerin başında, yaratılıştaki var olan güzellik, yücelik ve sanat inceliğine kanaat etmemek, yalancı bir iştiha ve

bozuk bir zevkle mevcut nizamı hafife almaktır.⁵³ Bu yüzdendir ki, Kur'an-ı Hakim, bu güzellikleri örten ülfet perdesini yırtıp arkasındaki sanat harikalarını dikkatlere sunmaktadır.⁵⁴

II. Kur'an'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım

Nursi'ye göre, çağdaş bir tefsir; büyük bir müfessir olan zamanın yönetiminde, değişik bilim dallarında yetişmiş uzmanlardan oluşan bir ilim heyeti tarafından kaleme alınmalı, -gerekli yeni bilgilerin yanında- eski tefsirlerde dağınık hâlde bulunan güzel ve değerli bilgiler bir araya getirilmeli, çağın gereklerine uygun olarak dizayn edilmeli ve tefsir ilminin şanına yakışır bir üslûpla muhataba sunulmalıdır.⁵⁵

Nursi, her şeyden önce, bulunduğu asrın gerçek manevî ihtiyacını göz önünde bulundurmak suretiyle çağdaş bir tefsirin çerçevesini çizmek istemiş, bunu yaparken de Kur'an'ı temel referans olarak almıştır. Çağdaş insanın almaya muhtaç olduğu bilgiler ile Kur'an'ın vermek istediği bilgi dolu mesajlar arasında bir paralellik kurmuştur. Bu yüzdendir ki Nursi, öncelikle Kur'an'ın temel maksatlarının altını çizmiş ve bunları “tevhit, nübüvvet ve cismânî haşrin ispatı ile –insanlık camiasında- adaletin tesisi”⁵⁶ şeklinde sıralamıştır.

Nursi'nin 1910'da yazdığı Muhakemat adlı bu eserinde önemle üzerinde durduğu Kur'an'ın bu dört temel maksadını, hayatı boyunca en temel referans olarak kullanması ilginçtir. Ancak, gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı İşarâtü'l-İ'câz adlı tefsirinde ve gerek daha sonra yazdığı Risale-i Nur külliyyatında bu dört temel esasa “ibadet”i de eklemiştir. Fakat ibadet ve adaleti bir unsur olarak kabul etmek suretiyle bunları yine de dört olarak saymıştır.⁵⁷ Çağın ihtiyaçlarına cevap veren bir tefsirin kendine has bir takım unsurları ihtiva etmesi gerekir. Onun için bu konuya temas etmekte yarar vardır.

Çağdaş Tefsir Yaklaşımında Temel Unsurlar

Çağdaş bir tefsirde bulunması gereken temel unsurları anlatmadan önce, Nursi'nin önemle altını çizdiği tefsirdeki üç hükmün/önermenin açıklamasında fayda vardır:

- a) Tefsiri yapılan Kur'an metni Allah'ın kelâmıdır.
- b) Allah'ın muradı hak ve doğrudur.
- c) Bu ayetten maksat şu veya bu olabilir.

İlk iki hükümde şüphe edilemez ve farklı yorumlara yer yoktur. Son hükümde ihtilafların olması ise, tabîidir.⁵⁸ Vicdanı hür, irfanı hür ilim adamlarının, sorumluluk bilinci içerisinde hareket ettiği işin tabiatının gereğidir. Nitekim Said Nursi, ilim ve fikirdeki hürriyeti, İslamiyet'in parlamasının önemli bir vesilesi olarak görmektedir:

“Akl-ı selim ile fikir ve düşünce hürriyetinin hâkim olacağı istikbal, büyük insanlık olan İslam güneşinin parlamasına en uygun bir zemindir. İyi bilinmelidir ki, Hıristiyanları dalâlete düşüren, yalnız akılı azil, burhanı tart ve ruhbanı taklittir. Buna makabil, İslamî hakikatleri parlak bir şekilde ortaya çıkaran, İslâm’ın yalnız akıl ile meşvereti, burhanı (delille ispat formasını) kuşanması ve hakikat üzere yürümeyi prensip edinmesidir.”⁵⁹ İşte bu bakış açısıyla konuya bakıldığında, her asrın kendine has bilgi ve görgü seviyesine, anlayış ve kavrayışına uygun bir hitap tarzının gerekli olduğu hususu, kendiliğinden ortaya çıkacaktır. O hâlde çağdaş bir tefsirin yapılmasında zaman faktörü çok önemlidir.

1. Zaman Faktörü

Nursi, zamanın önemini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Her bir zamanın bir hükmü var.”⁶⁰ Onu göz ardı etmemek gerekir. “Zaman büyük bir müfessirdir.”⁶¹ kaydını gösterse itiraz edilmez. “Zaman ihtiyarladıkça Kur’an gençleşiyor.”⁶² Çünkü zamanla ortaya çıkan gerçekler Kur’an’ı doğruluyor, onun doğrularını tasdik ediyor.

“Eski hâl muhal, ya yeni hâl, ya izmihlâl.” kuralını sosyolojik bir tespit olarak ortaya koyan Nursi, geçmiş ve gelecek nesillerin bilimsel tavırlarını - zaman faktörüne bağlı olarak- karşılaştırmış ve Kur’an’ın hakikatlerine getirilen yorum ve açıklamaları da bu çerçevede değerlendirmiştir. Buna göre, geçmiş zaman: Gayri müslimler açısından hicrî onuncu asırdan önceki zaman dilimlerini kapsayan İlk ve Orta Çağlar’dır. Müslümanlar açısından hicrî beşinci asırdan on ikinci asra kadar devam eden bir zaman sürecidir. Çünkü ona göre, “Millet-i İslâm üç yüz seneye kadar mümtaz ve serfiraz ve beş yüz seneye kadar fil cümle mazhar-ı kemaldır.”⁶³ Bu tespit aslında Müslümanların genel kabulünü de yansıtmaktadır. Nitekim Hadis-i Şerifte “Asırların en hayırlısı benim asırdır. Sonra onu takip eden, sonra da onu takip eden asırdır.”⁶⁴ Diğer bir rivayette dördüncü asır da sıralanmıştır.⁶⁵ Gelecek zaman ise: Gayri müslimler açısından hicrî onuncu asır, Müslümanlar açısından da on iki ve on üçüncü asırlardan itibaren başlayan zaman sürecidir.⁶⁶

Said Nursi, gerek ‘Hermenotik’ kuramının ön gördüğü genel kapsamlı yorumlar için olsun, gerekse tefsir disiplini ile ilgili özel yorumlar için olsun, söz konusu olan problemlerin kaynağına inmeyi hedeflemiştir. Ancak geleceksel yaklaşımlarda bu problemlerin kaynağı olarak ön görülen (siyasi, ekonomik, ideolojik yaklaşımlar gibi) haricî sebepler aramak yerine, Said Nursi, insan psikolojisinin ürünü olan dâhilî sebeplerden kaynaklanan unsurlar üzerine yoğunlaşmış ve bu istikamette çözümler üretmeye çalışmıştır. Geçmiş ve gelecek nesillerin duygu ve düşüncelerini karşılaştırmakla da, söz konusu psikolojik durumun tespitini hedeflemiştir. Önce konu ile ilgili şematik bir liste verilmiş ve şu değerlendirmede bulunulmuştur: İnsanda hükmünü icra eden: Ya Akıl ya da gözdür. Fikir veya duygudur. Diğer bir ifadeyle,

Hak veya kuvvettir. Hikmet veya hükümettir. Bir başka deyişle: Müyülât-ı kalbiye veya temayülât-ı akliyedir. Heva veya hüdadır.⁶⁷

Buna göre, Ebna-yı Mazi (geçmiş Nesiller)de hâkim olan duygular bir derece temiz olmakla beraber, gayr-ı münevver olan fikirlerine galebe edip, onları kendi istekleri doğrultusunda istihdam ederek bilimsel egoizmi ve duygusal despotizmi meydana getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da her tarafta ihtilaflar ve şahsî garazlar boy göstermeye başlamıştır. Ebna-ı Müstakbel (gelecek Nesiller)de, bir derece münevver olan fikirleri, hevâ ve hevesle kirlenmiş duygularına galebe çalarak hâkimiyeti ele almıştır. –Ki, ileride bu fikirler, dizgini tamamen ele alacaktır.- Bunun bir sonucu olarak da hak ve hukukun üstünlüğü prensibi kabul gördüğünden gerçek insanlık ortaya çıkmaya başlamış ve ileride tamamen ortaya çıkacaktır.⁶⁸

Nursi'ye göre, duyguların ön plânda olduğu “geçmiş zaman”ın hissiyat okulu ile fikirlerin ön plânda olduğu “gelecek zaman”ın tefekkür mektebinde, okutulan ilmin mahiyeti bir dahi olsa, uygulanan eğitim ve öğretim şekli farklılık gösterir. Bu yüzdendir ki, garaz, husumet ve üstün olma hevesini doğuran kuvvet, meyil ve duygunun hâkim olduğu eski zamanlarda, konuyu süslendirip tasvir ederek veya büyüleyici bir belâgat üslûbuyla zihne yaklaştırarak veya hayale karşı dramatize ederek duygulara hitap eden bir hitabet, delilsiz de olsa kabul görürdü. Fakat bizi onlara kıyas etmek hareket-i ric’iyye ile o zamanın köşelerine sokmak demektir. Biz –çağımızın çocukları olarak- delil isteriz, tasvir-i muddeâ ile aldanmayız.⁶⁹ “Biz ehl-i hâlîz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddeâ zihnimizi işbâ etmiyor (aklımızı doyurmuyor); burhan/delil isteriz.”⁷⁰

2. Modern İslâmî Perspektif

Avrupa medeniyetinin hâkim olduğu 19. asırdan itibaren İslam âleminde Kur’an ve diğer ilmî disiplinler sahasında yapılan yorumlarda adeta pozitivist yaklaşımlar sergilendi. Avrupa medeniyetinin temel taşları olarak kabul görmüş bilimsel doktrinler sarsılmaz birer hakikat olarak görüldü ve onlara sadık kalma uğruna çok tekellüflü yorumlar yapıldı. Buna karşı çıkan bazı kimseler de bu ilimler adına ortaya konan ne varsa hepsini bir çırpıda reddetme taassubunu gösterdi. İşte Said Nursi, ifrat ve tefrit cephelerini itidale çağırın ve hakikati anlamada zorluk çeken bu ümitsiz tavırlara ümit bahşeden yeni bir formülasyonla yepyeni bir yol çizdi: her türlü taassuptan uzak, yalnız hakkın hatırını âli tutan bir yaklaşım. Ahmak dostun akıllı düşman kadar zarar verdiği gerçeğini ortaya koyan, fen bilimlerinin ortaya koyduğu doğruların aslında İslam ve Kur’an’ın malı olduğunu, hiçbir doğru bilimsel keşfin Kur’an’ın ortaya koyduğu hakikatlere ters düşmeyeceğini ispata çalışan ve “Mehasin-i Medeniyet denilen emirler, şeriatın başka şekle çevrilmiş birer meselesidir.”⁷¹ diyen bir yaklaşım.

O, bu gerçeklerin tatbik sahasına çıkmasının ne kadar önemli olduğunu, özetle şöyle ifade etmiştir: Asya'nın evvel ve ahir hâkimi olan İslamiyet'in galebesi için dört-beş karşı konulmaz kuvvet el ele vermiştir:

Birincisi: Maarif ve medeniyetle mücehhez olan İslam'ın gerçek gücü.

İkincisi: Alt yapısı hazırlanmış çağdaş araçlarla mücehhez olan şiddetli ihtiyaç.

Üçüncüsü: Asya'nın –özellikle İslam dünyasının- sefaleti ile başka yerlerdeki refah seviyesinin görülmesinden doğan tam bir uyanışla mücehhez olan gıpta ve rekabet ve teşebbüs fikri.

Dördüncüsü: Ehl-i Tevhid'in düsturu olan tevhid-i kelime, zeminin özelliği olan itidal ve ta'dil-i mizaç, zamanın ziyası olan fikir aydınlığı, medeniyetin bir kanunu olan telahuk-u efkâr, bedeviyetin lazımı olan selamet-i fitrat, zaruretin (fakirliğin) bir ürünü olan hafiflik ve teşebbüs gücü ile mücehhez olan istidad-ı fitrî.

Beşincisi: Bu zamanda İ'lâ-yı kelimetullah'ın temel dayanağı olan maddi terakkinin hem İslâm hem de zamanın şartları tarafından manen emredilmesi, her arzuyu öldüren ümitsizlik hastalığının ölmesiyle hayat bulan ümitle mücehhez olan medeniyet arzusu ve teceddüt meyli.⁷² Nursi'nin de işaret ettiği gibi, merak ilmin hocası, ihtiyaç ise bir sanat öğretmenidir.

Modern perspektife sahip çağdaş yorumların ön gördüğü hususlardan bazıları şunlardır:

a) Çağın İhtiyacı

Çağdaş insanın –sanırım- en çok, hakikati olduğu gibi gösterecek objektif bir bakış açısına, akıl ve fikrini bilimsellik görüntülü cehaletin elinden kurtaracak bir özgürlüğe ve vicdanını doyuracak kuvvetli delillere ihtiyacı vardır. Çünkü, eskiden olduğu gibi bu asırda da ideolojik saplantılar, çok kere hakikatin suretini değiştirebiliyor ve herhangi bir konu hakkında ön yargılı yaklaşımlara sebep olabiliyor. Nursi, Kur'an'a ve İslam'a ön yargılı yaklaşanları akıllı ve insafli davranmaya çağırarak, özetle şu uyarılarda bulunuyor: “Ey hariçten ve uzaktan İslamiyet'i tenkit etmeye çalışan insafsızlar! Aldanmayın. Muhakeme edin. Nazar-ı sathi ile iktifa etmeyiniz... Zira şu sizin bahanelerinize sebep olanlar, lisan-ı şeraitte ulema-üs-sû ile müsemmadırlar. Onların muvazenesiz, zahirperest yaklaşımlarından ortaya çıkan perdenin arka tarafına bakın, İslamiyet'in sunduğu hakikatlerin her birinin parlak bir yıldız mesabesinde, ışık saçan bir burhan/bir delil olduğunu göreceksiniz.”⁷³

b) Geçerli İlimler

Kur'an ve sahih hadisler, Kur'an tefsirinin temel malzemesidir.

Bunun yanında, İsrailiyat yerine modern ilimler, Yunan felsefesi yerine modern felsefenin ortaya koyduğu tefekkür sistemine ihtiyaç vardır.

Nursi, bu vadiide hakikatin bulunmasına hizmet eden çağın en önemli aracı olan ilme dikkat çekiyor. Ona göre, müspet-fen ilimleri sayesinde, günümüzde fil-cümle (genel hatlarıyla) gelecek nesillerde ise tamamen hâkim olacak unsurlar hak ve hakikat olacaktır.-Asr-ı saadette olduğu gibi- kuvvet yerine hak, safsata/demagoji yerine burhan, duygusal yaklaşımlar yerine akıl, heva yerine hüda, taassup yerine metanet, garaz yerine hamiyet, nefsânî meyiller yerine, akilânî temayüller ve hissiyat yerine fikirler hâkim olacaktır.⁷⁴

c) Tefekkür Sistemi

Modern tefekkür sisteminin üzerinde oturduğu/ veye oturması gereken unsurları şöyle sıralayabiliriz:

Başkasının kusurlarını aramak yerine, kendi sabiteleri üzerinde durmayı ifade eden “Müspet (olumlu) hareket etmek.”⁷⁵,

Yunan felsefesi yerine modern aklın verileriyle istişare etmek⁷⁶,

İsrailiyat yerine Kur’an, sahih hadis, doğru tarih ve siyer kaynakları ile doğruluğu ispatlanmış müspet ilmin verilerine dayanmak.⁷⁷,

Hakikatin kaçıp gizlenmesine sebep olan iltizam (bir fikre yapışıp kalmak), taassup (körü körüne bağlılık) ve tarafgirlik hissi yerine hakkın hatırını esas almak.⁷⁸

Nursi’ye göre, hakikî mananın bir mührü vardır. O da Kur’an ve İslam’ın temel esaslarının karşılaştırılmasından doğan gerçek güzelliştir. Her şeye hakikat nazarıyla bakan zâhirperestlerin ifratını ve her şeye mecaz nazarıyla bakan batınîlerin tefritini kıracak ve orta yolu gösterecek yalnız “şeriat felsefesi ile belâgat, mantık ile hikmettir.”⁷⁹

d) Nazm-ı Maânî

Nursi’ye göre, işin derin boyutunu ortaya çıkaracak olan Nazm-ı Maânî yerine, bir kısım türedi edebiyatçılar, gerçeğe ulaştırmaktan uzak ve ifade ince-likleri gibi ürünlerden mahrum kupkuru bir ağaç mesabesinde olan ve nazm-ı elfaz denilen lafızperestliği esas alıp, belâgâtın can damarını kestiler.⁸⁰ Hâlbuki fikir ve duyguların tabîi mecrası Nazm-ı Maânîdir. Nazm-ı Maânî ise mantık zincirine bağlıdır. Mantık üslûbu ise, zincirleme bağlantı kuran hakikatlere yöneliktir. Hakikat yoluna girmiş fikirler, mâhiyetlerin inceliklerine nüfuz etme kabiliyetindedir. Mâhiyetlerin incelikleri ise, kâinattaki mevcut nizam-ı ekmele uzanmakta ve onunla güçlenmektedir. Nizam-ı ekmelede, bütün güzelliklerin kaynağı olan hüsn-ü mücerred (soyut güzellik) hâkimdir. Hüsn-ü mücerred ise edebî ifadenin özelliklerinden olan üstün

meziyetler ve güzel incelikler denilen belâgât çiçeklerinin bostanıdır. Çiçeklerin bostanı ise, yaratılış bahçelerinde boy gösteren güllere ilân-ı aşk eden ve şair denilen bülbüllerin nağmeleriyle yankılanmaktadır. Bülbüllerin nağmelerine âheng-i rûhânî veren ise, Nazm-ı Maânî'dir.⁸¹ Çünkü bir ifadenin gücünü gösteren ondaki kayıtların birbirinin sesine kulak vermesi, keyfiyetlerin karınca kararınca birbirleriyle yardımlaşması ve asıl maksada birlikte hizmet etmesidir.

Nursi, Kur'an'ın bu özelliğini gösteren bir misal olarak sunduğu ayetlerden birisi de "Ve le in messethüm nafhatun min azabi Rabbike (Yemin olsun ki, eğer onlara Rabbinin azabından ufak bir esinti dokunsa, şüphesiz onlar 'Eyvah mahvolduk, yazıklar olsun bize! Gerçekten biz zâlim kimselermişiz. diyecekler)'⁸² şeklindeki ayettir.⁸³

Kur'an-ı Kerim, bu cümlede, azâbı dehşetli göstermek için, en azının tesir derecesini en şiddetli bir tarzda ifade etmiştir. Şöyle ki: "Eğer onlara, Rabbinin azabından ufak bir esinti dokunsa" cümlesinde yer alan altı kelimenin her birisi "azlığı" ifade etmekle, Kur'an'ın "az bir azap ile çok korkutma" maksadına hizmet etmişlerdir.

İlk kelime "in" lâfzı "faraza eğer " anlamında olup, şek/şüphe ifade eder. Şek ifade etmekle de "azlığı" gösterir.

İkinci kelime "messe" fiilidir. Bu kelimenin anlamı "hafif dokunmak" tır. Yine azlığı ifade eder.

Üçüncü kelime "nafhatun" lâfzıdır. Bu kelime üç yönden "azlığı" ifade ediyor. **a.** Anlamı "bir kokucuk" olduğu için azlığı ifade eder. **b.** Sarf ilmi açısından kelimenin yapısı, "İsm-i merre" dir. "biricik" anlamında olup "azlığı" gösterir. **c.** Kelimenin sonundaki "tenvin", tenkir ve taklil içindir. O da azlığı ifade eder.

Dördüncü kelime "tab'iz"i , yani: bir şeyin bir parçasını, az bir kısmını ifade eden "min" lafzıdır.

Beşinci kelime "azab" lâfzıdır ki "nekâl" ve "ikâb"a nisbeten hafif bir cezadır. Azlığı gösteriyor.

Altıncı kelime "Rab" lafzıdır. Allah'ın Cebbâr, Kakhâr, Müntakim isimleri yerine, şefkati gösteren bu kelimenin kullanılması "azlığı" ifade etmek içindir. Bu kayıtların işaretleri çerçevesinde ayetin meâli, şöyle verilebilir: "(Resulüm!) Eğer o inkârcılara, senin şefkatli Rabbinin azabının ufak bir parçasından görünmeyecek kadar küçük bir kokucuk, bir defaya mahsus, faraza azıcık dokunurse; zalimler "mahvolduk" diyecekler."⁸⁴

Nazm-ı Maânî'de yer alan unsurların bir çeşit tahlilini yapan Nursi, tefsir usulünde ve belâgât ilminde de dehâ derecesinde bir melekeye sahip olduğunu göstermiştir. Çok uzun bir tahlil zincirinin birkaç halkası şöyledir: Bir

ifadede yer alan unsurlar şöyle sıralanabilir: Fiilin manası, harfin medlûlü, nazmın mazrufu, heyetin mefhumu, keyfiyatın mermuzu, mestetbeâtın müşarünileyhleri, hitabı teşyi eden etvarın muharrikleri; ayrıca ‘dâll bil-ibare’nin maksudu, ‘dâll bil-işaret’in medlûlü, ‘dâll bil-fahvâ’nın mefhum-u kıyasîsi ve ‘dâll bil-iktiza’nın mâna-yı zarurisi gibi daha pek çok unsurlar Nazm-ı Maânî’de görev alır.⁸⁵

3. Mesajı Deşifre Etme Metodu

Nursi, daha sonra çağın en büyük ihtiyacı hâline geldiği görülen iman esaslarını, Kur’an’ın temel mesajları olarak ele almış, onları vahyin ışığında ve modern fen bilimlerinin desteğinde inceleyip doğruluklarını gözler önüne serecek bir tefsir yaklaşımını benimsemiştir. Bunun bir sonucu olarak da geleneksel tefsirlerin üzerinde durduğu “Kur’an metnini inceleme” yerine “Kur’an’ın vermek istediği mesajı deşifre etme”yi esas alan bir yaklaşımı ortaya koymuştur. Risale-i Nur külliyatında nevi şahsına münhasır olarak kullanılan orijinal tefsir metodu budur.

Bu asırda dine ve Kur’an’a yapılan saldırıların büyük çoğunluğunun modern fen ve felsefe ile uğraşanlar tarafından geldiğini gören Nursi, “Düşmanın silahıyla silahlanma” yı esas almış ve Kur’an’ın hakikatlerini modern fen bilimlerinin ön gördüğü ilmî temellere dayandırarak ispata çalışmıştır. Ancak Nursi, özellikle yeni Said döneminde yazdığı Nur külliyatından modern fen bilimlerinin ortaya koyduğu prensipleri olduğu gibi kabul etmemiş, yerine göre onlara meydan okumuştur.⁸⁶

Kur’an’ın kâinattan bahsetmesinin, kendine has bir tarz ile olduğunu savunan Nursi’nin kevnî ayetlerle ilgili görüşlerini şöyle detaylandırmak mümkündür:

a) Müşterek Konu Kâinat Kitabı

Gerek Kur’an’ın ve gerek fen ilimlerinin üzerinde durduğu kâinat kitabı anlaşıldığı oranda, İslam dini ile fen bilimleri arasında var sayılan çatışmanın bir hayalden ibaret olduğu gerçeği de o nispette güç kazanacaktır. Nursi, bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: Allah’ın kendisiyle bizi irşat ettiği Kur’an öyle bir kitap ki: kâinat kitabının hikmet dolu ince prensiplerini, derin ilmî kanunlarını ve kâinatı ayakta tutan adalet ölçülerini ders veriyor. Bu fitrî yaratılış kanunlarını açıklayan bir kitap olarak Kur’an, insanlık camiası için vazettiği prensipleriyle âdil, sağlam ve dengeli bir hayat modelini ortaya koymuş, onların dünya ve ahiret saadetlerinin teminine kefil olmuştur.⁸⁷ Fen bilimlerinin konu edindiği kâinat kitabı Kur’an’ın da gündemindedir. Çünkü Kur’an’ın dört temel maksadının başında tevhit inancı gelmektedir. Bunun en güzel ispat yollarından biri “Sanattan sanatkâra geçme” şeklinde ifade edilen istidlal metodudur. Bunun malzemesi ise kâinatın kendisidir.⁸⁸

b) Kur'an'da Yer Alan Varlıkların Görevi

Nursi'ye göre Kur'an'ın kâinattan bahsetmesi, onun hikmet, nizam ve intizam diliyle Yüce Sâni'in kast, irade, ilim ve hikmetine ettiği şahitliğe dikkat çekmek içindir: Kur'an'ın yüce meclisine girmiş olan kâinatın her ferdi dört vazife ile görevlidir: **Birincisi:** İntizam ve ittifak diliyle Sultan-ı ezel olan Ezelf Sultan'ın saltanatını ilân. **İkincisi:** Her biri fenn-i hakîkînin birer seçkin konusu olarak, İslâmiyet'in hakikî fenlerin bir zübdesi/hülasası olduğunu izhar.

Üçüncüsü: Her biri birer nev'in numunesi olarak, İslâmiyet'in hilkatte/yaratılıştta cârî olan ilâhî kanun ve prensiplere uygunluğunu ispat.

Dördüncüsü: Her biri birer hakikatin numunesi olarak, fikir ve zihinlerin dikkatini çekip, onları hakikatleri araştırmaya teşvik ile yönlendirmektir. "Ezcümle, Kur'an'da kalem ile temeyyüz etmiş olan ecrâm-ı ulviye ve süfliyeyi tefekkürden gaflet edenleri ikaz eder. Evet, kasemat-ı Kur'aniye nevm-i gaflete dalanlara kar'u'l-asâdir."⁸⁹

c) Allah'ı Tamtan Dört Farklı Metot

Arş-ı Kemâlât olan mârifet-i Sâni'in miraçlarının usûlü dörttür:

Birincisi: Tasfiye ve işraka müesses olan muhakkikîn-i sofienin minhacıdır.

İkincisi: İmkân ve hudusa mebni olan mütekellimînin tarîkidir. Bir iki asıl, filvaki Kur'an'dan teşa'up etmişlerdir. Lâkin fikr-i beşer başka surette ifrağ ettiği için tavîlüzzeyle ve müşkilleşmiştir.

Üçüncüsü: Hükemanın mesleğidir. Üçü de taarruz-u evhamdan masûn değildirler.

Dördüncüsü: ki, belâgât-ı Kur'aniyenin ulüvv-i rütbesini ilân eden ve istikamet cihetiyle en kısası ve vuzuh cihetiyle beşerin umumuna en eşmeli olan merac-ı Kur'anî'dir. İşte biz dahi bunu ihtiyar ettik. Bu da iki nevidir:

Birincisi: Delil-i İnâyettir. Bu delilin zübdesi, kâinatın nizam-ı ekmelinden riayet-i mesalih ve hikemdir. Bu ise Sâni'in kast ve hikmetini ispat ve tesadüf vehmini ortadan nefy ediyor. **İkincisi:** Delil-i Kur'anî'dir /Delil-i İhtiraîdir. Bunun hülasası: Her bir varlığa -fert ve nevi olarak- mahsus bir vücudun verilmesidir.⁹⁰

4. Beyân Felsefesi

Said Nursi, Belâgât ilminin ikinci bölümünü teşkil eden, mecaz, teşbih ve kinâye sanatlarını konu edinen 'Bayan ilmi' ile Nahiv ilminin felsefesinden bahseder.⁹¹

Felsefe-i Beyân nazara alınmazsa, belâgât hurafeler gibi muhataba hayretten başka bir şey ifade etmez.⁹² -Beyan ilminin felsefesi kadar güçlü olmasa da-

Nahiv ve sarf ilimi felsefesinin çok büyük önemi vardır. Çünkü, istikrâ ile sâbit olan naklî ilimleri, aklî ilimler şekline çeviriyor.⁹³

Üstadın, Nahiv ilmi felsefesi için verdiği misallerden bazıları şunlardır: “Bir mâmûle iki amil dahil olmaz.” “Hel” lâfzı, fiili gördüğü anda sabretmez, onunla birleşmek ister. “Fail” kuvvetlidir, güçlü olan zammeyi kendine gasp eder. Bu misaller, dış dünyada ve kâinata cari olan kanunların birer aks-i misalisidir.⁹⁴

Nursi, ayrıca; “bâ, alâ, ilâ, hatta, fi, lâm” gibi cer harflerinin manalarına da dikkat çekmiş ve diğer edatların da bunlara kıyas edebileceğine işaret etmiştir.⁹⁵

Verdiği misallerden biri de tahkik manasını ifade eden “İnne” edatıdır. Nursi’ye göre; “İnne” edatı, zihnî hükmü hâricî kanunlara bağlayan, tâbir caiz ise, perdeyi delen, altındaki hakkı/gerçeği gösteren âletlerin en sakkabı olan (âdeta bir projektör, bir röntgen veya bir matkap görevini yapan) bir tahkik aracıdır. Şu özelliğinden dolayıdır ki, Kur’an’da çokça zikredilmiştir.⁹⁶

Yemin üslûbu da bir uyarı-sinyal görevini yapmış, uykuda olanları uyandırmak için bir alarm vazifesini üstelenmiştir. Onun ifadesiyle “Kasemat-ı Kur’aniye nevm-i gaflete dalanlara kar’ul-asadır.”⁹⁷

Nursi’ye göre, Bir parça cam büyük bir sahrayı gösterdiği gibi, bazen olur ki; bir kelime, uzun ve hayâlî bir macerayı gösterebilir, pek acip bir vukuatı/bir olayı gözler önüne sererek canlandırabilir. Mesale “bâreze” kelimesi, muharebe meydanını; “semeretun” kelimesi, büyük bir meyve bahçesini insan fikrine getirir, zihninde canlandırır.⁹⁸

Bediuzzaman, beyan felsefesinin en önemli unsurlarından olan üslûbun ince-liklerine de dikkat çekmiş ve misal olarak da Yasin suresinin 78. ayetini göstermiştir. İnkârcılardan biri, haşrin/ahiret hayatının var olamayacağına delil olarak getirdiği bir kemiği Hz. Peygamber(a.s.)’e göstermiş ve “men yuhyil izame ve hiye remim” (çürümüş kemiklere kim hayat verecek?) diyerek âdeta meydan okumuştur.

Üstad, bu ayetin üslûbuna dikkat çekerken, şu mutalaada bulunuyor: “Üslûb meratibi pek mütefavittir. Bazen o kadar latif ve rakiktir ki, nesim-i seherden daha âheste eser. Bazen o kadar gizli oluyor ki, bu zamanın harbinin diplomatlarının desais-i Harbiyelerinden daha mesturdur. Bir diplomatın kuvve-i şammesi lâzımdır, tâ istişmam etsin.

Ez cümle Yasin suresinde “men yuhyil izame ve hiye remim” şive-i ifade-den, Zemahşerî, “men yebruzu ilel meydan (Bu konuda benimle mücadele etmek üzere meydana çıkan kimse var mı?) üslûbunu istişmam etmiştir. Evet insan isyanla Hâlık’ın emrine karşı manen mudafaa ve mübareze eder.”⁹⁹

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmada –gördüğümüz kadarıyla- Said Nursi, Muhakemat adlı eserini, özellikle ‘Birinci Makale’yi, ileride yazılmasını istediği ve çağın bir ihtiyacı hâline geldiğini düşündüğü çağdaş bir tefsirin ön hazırlığını yapan bir Tefsir Metodolojisi olarak yazmıştır. Burada, geçmiş ve gelecek nesillerin duygu ve düşüncelerini karşılaştırmış, yazılacak bir tefsirin modern ilmin dizayn ettiği tefekkür sistemine uygun bir üslûba sahip olmasının gereğine işaret etmiştir. Denilebilir ki Muhakemat, tefsirin te’vilden farklı olduğunu, kat’î ile zannî delâletler arasında büyük farklılık bulunduğunu, bir şeyin vücudu onun keyfiyetinden ayrı olduğunu, bir konuda verilen hüküm ile, konu ile ilgili olan tâli derecedeki açıklamaların ayrı ayrı şeyler olduğunu, bir ifadenin gösterdiği mananın, “masadak”dan çok farklı olduğunu, bir şeyin realite olarak vuku bulması ile, vukuunun imkân dâhilinde olması arasında dağlar kadar fark olduğunu, dolayısıyla yapılan bir yorumun değeri bu ölçüler çerçevesinde ortaya çıkacağını göstermeye çalışan ilmi bir incelemedir. Ayrıca eserde, tefsir problemleri- klasik tefsir usûllerinde söz konusu edilen sosyal, ekonomik, ideolojik gibi haricî sebepler yerine- kendi döneminin reel tarihî izlerini taşıyan insan psikolojisi, fitrî yapısı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, on ikinci ve özellikle Nursi’nin de içinde bulunduğu on üçüncü asırdan itibaren duygusal yaklaşımlar yerine, akıl ve fikrin ön planda olduğu bir tefekkür sistemine dikkat çekilmiş ve tefsir problemlerinin de ancak bu sisteme uygun hareket edildiği takdirde çözüme kavuşabileceği vurgulanmıştır.

Bediuzzaman Said Nursi, bu çalışmayla -âdetâ- Risale-i Nur Külliyyatı’nda ara sıra başvurduğu “Eğer ne hâhî dâd ne dâdî hâh = Eğer vermek istemeydi istemeyi vermezdi.”¹⁰⁰ şeklindeki güzel vecizede ifade edildiği gibi, Yüce Allah’ın, cihan-şümül, mekân ve zaman üstü olan Kur’an ile her çağdaki insanların dertlerine deva olacak reçeteler sunduğunu, yani derdi de, dermanı da verenin O olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Rahman ve Rahim olan Yüce Rabbimizin Kur’an-ı Hakim eczanesinden dertlerimize deva olacak şifalı esrarının reçetelerini/ilaçlarını bizlere ve bu asrın bütün insanlarına ihsan buyurmasını diliyor ve niyaz ediyoruz.

DİPNOTLAR

¹ Muhakematta üç kitap daha tasarlanmış, ancak “Gök ilmi, Yer ilimi ve İnsanlık âlemini inceleyen bilim (Astronomi, Coğrafya-Jeoloji-Zeoloji, Sosyoloji v.b. ilimler)” adını taşıyan ve bir çeşit tefsir olarak mülâhaza edilen kitaplar, Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle telif edilememiştir. Bununla beraber, İşarat’ül-İ’caz adlı tefsir ile daha sonra kaleme alınan Risale-i Nur Külliyyatı’nda bu konular çok detaylı bir şekilde ayetlerin birer tefsiri olarak incelenmiştir (Bkz. Muhâkemât 1).

² Muhakemat 44-45.

³ Muhakemat, 19.

⁴ Bu konuda, “Kur’an İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursî’nin Eserleri” adlı eserimize bakılabilir.

⁵ İşarâtü’l-i’câz, mukaddemesi – Thk. İhsan Kasım, 1414/1994, s.18.

⁶ Muhakemat, 30.

⁷ Muhakemat, 30-31.

⁸ Muhakemat, 9-10 (Aferin; gerçekleri araştırıp öğrenme meylini uyandırmak, insanlık sevgisini aşlamak ve insaflı /objektif olma duygusunu harekete geçirmek gibi erdemli hakikatleri donatarak –İslam güneşinin tam parlamasına mani olan- zihniyetin üzerine yollayıp onu alt üst eden hakikî ilimleri ders veren modern eğitimin feyiz dolu himmetine ve müspet fenlerin mertçe ortaya koyduğu ilmî çabalara!).

⁹ Krş. İ. Ebu Rabi, “Islam at the Crossroads”, State University of New York, 2003 (Editor’s Introduction).

¹⁰ Muhakemat, 9.

¹¹ Muhakemat, 7.

¹² Muhakemat, 8.

¹³ Muhakemat, 8.

¹⁴ Muhakemat, 18.

¹⁵ Muhakemat. 16,17.

¹⁶ Muhakemat, 17.

¹⁷ Muhakemat, 17.

¹⁸ Muhakemat, 73.

¹⁹ Muhakemat, 10.

²⁰ Muhakemat, 27.

²¹ Muhakemat, 26.

²² Muhakemat, 17.

²³ Muhakemat, 27.

²⁴ Muhakemat, 44-45.

²⁵ Muhakemat, 45.

²⁶ Muhakemat, 27-28.

²⁷ Muhakemat, 24.

²⁸ Muhakemat, 13.

²⁹ Muhakemat, 13-39.

³⁰ Muhakemat, 22.

³¹ Muhakemat, 23.

³² Muhakemat, 46.

³³ Muhakemat, 23.

³⁴ Muhakemat, 23-24.

³⁵ Bakara Suresi, 2/269.

³⁶ Muhakemat, 24.

³⁷ Muhakemat, 25.

³⁸ Muhakemat, 25-26.

³⁹ Muhakemat, 98-99.

⁴⁰ Muhakemat, 12, 40.

⁴¹ Muhakemat, 138.

⁴² Muhakemat, 12.

⁴³ A’râf Suresi, 7/54.

⁴⁴ Kehf Suresi, 18/86.

⁴⁵ Yasin Suresi, 36/38.

⁴⁶ Muhakemat, 40.

⁴⁷ Muhakemat, 20.

⁴⁸ Muhakemat, 20-21.

⁴⁹ Muhakemat, 20.

İSLAM ARAŞTIRMALARI

- ⁵⁰ Muhakemat, 21.
⁵¹ Muhakemat, 22.
⁵² Muhakemat, 28.
⁵³ Muhakemat, 43.
⁵⁴ Muhakemat, 43-44
⁵⁵ Muhakemat, 19-20.
⁵⁶ Muhakemat, 10-11.
⁵⁷ İ̇şarâtü'l-İ̇câz, 11-12.
⁵⁸ Muhakemat, 42.
⁵⁹ Muhakemat, 33-34.
⁶⁰ Muhakemat, 31.
⁶¹ Muhakemat, 20.
⁶² Hutbe-i Şamiye, 125; Şuaat (Asar-ı Bediyye), 65.
⁶³ Muhakemat, 30.
⁶⁴ Buharî, Fadaïlu's -Sahabe, 1.
⁶⁵ Bk. İbn Hacer Fethu'l-Bari, VII/3-7.
⁶⁶ Muhakemat, 30.
⁶⁷ Muhakemat, 31.
⁶⁸ Muhakemat, 31.
⁶⁹ Muhakemat, 30-31.
⁷⁰ Muhakemat, 32.
⁷¹ Muhakemat, 39.
⁷² Muhakemat, 37.
⁷³ Muhakemat, 29.
⁷⁴ Muhakemat, 32-33.
⁷⁵ Muhakemat, 32.
⁷⁶ Muhakemat, 32.
⁷⁷ Muhakemat, 17-32-39.
⁷⁸ Muhakemat, 32-39.
⁷⁹ Muhakemat, 23.
⁸⁰ Muhakemat, 78.
⁸¹ Muhakemat, 77-78.
⁸² Enbiyâ, 21/46.
⁸³ Muhakemat, 83-84.
⁸⁴ Muhâkemat, 84; Sözlür, 386-87.
⁸⁵ Muhakemat, 88.
⁸⁶ Geniş bilgi için " Kur'an ilimleri ve tefsir açısından Bediuzzaman Said Nursi'nin eserleri" adlı eserimize bakılabilir (s. 285-292).
⁸⁷ Muhakemat, 5.
⁸⁸ Muhakemat, 6.
⁸⁹ Muhakemat.11-12.
⁹⁰ Muhakemat, 107-109.
⁹¹ Muhakemat, 91-92.
⁹² Muhakemat, 91.
⁹³ Muhakemat, 92.
⁹⁴ Muhakemat, 92.
⁹⁵ Muhakemat, 92, 93.
⁹⁶ Muhakemat, 101.
⁹⁷ Muhakemat, 12.
⁹⁸ İ̇şaratu'l-İ̇câz, 61.
⁹⁹ Muhakemat, 83.
¹⁰⁰ Mektubat , 302.